

Taxıllara vegetasiya dövründə aqrotexniki qulluq

Taxılçılıq sahəsi bütün kənd təsərrüfatının əsasını təşkil edir. Belə ki, taxıl əsas ərzaq məhsulu olmaqla yanaşı, həm də heyvandarlıq və quşçuluq üçün yemdir. Bu baxımdan ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında əsas strateji sahə olan taxılçılığın inkişafı daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu baxımdan ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiqlədiyi Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində 2-ci strateji hədəflə ərzaqlıq buğda istehsalının əkin sahəsini genişləndirmədən məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri yüksəldilməklə artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq aqrar elmin qarşısında duran əsas məsələ vahid əkin sahəsindən daha yüksək miqdarda dən istehsal etməklə əhalinin taxıl və taxıl məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsindən ibarət olmalıdır. Taxılların becərilmə texnologiyasında onlara edilən qulluq işlərinin vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirilməsi əsas və həlledici amillərdən biridir.

Payızlıq taxılların böyüyüb inkişaf etməsinə və məhsuldarlığına təsir edən amillər əsasən 2 qrupa bölünür ki, buraya nizamlanmayan və nizamlanan amillər daxildir. Nizamlanmayan amillər (illik yağmurların miqdarı, günəş radiasiyası, illik fəal temperaturların cəmi və s.) əsasən təbii amilləri əhatə etməklə birbaşa idarə olunmağa və nəzarətə təbə olurlar. Ölkə şəraitində bu amillərin çoxu kifayət miqdarda və yaxud artıqlaması ilə mövcud olmaqla payızlıq taxılların məhsuldarlığını məhdudlaşdırmırlar. Respublikamızda mövcud olan belə əlverişli təbii-iqlim şəraiti payızlıq taxılardan daha yüksək (hektardan 70-80 sentner) dən məhsulu almağa imkan verir. Yüksək dən məhsulunun formalaşmasına nizamlanan (suvarma, yemləmə gübrələrinin verilməsi, yaşıl malanın çəkilməsi, alaqlar, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə aparılması və s.) amilləri yüksək aqrotexniki səviyyədə idarə etməklə nail olmaq olar. Məlumdur ki, payızlıq taxıllar qış dövründə xarici mühitin əlverişsiz amillərinin təsirindən inkişafdan qalır və bəzən də tamamilə məhv olur. Buna görə də zəmilərə qulluq işində əsas vəzifə qışda və erkən yazda bitkilərin qorunub saxlanmasıdır.

Payızlıq taxıl əkin sahələrindən yüksək məhsul götürmək üçün gübrələmənin əhəmiyyəti müstəsna dərəcədə böyükdür. Əkin sahələrinə mineral gübrələrin düzgün verilməsi bitkilərin normal böyüməsinə və inkişafına şərait yaradır, onların xəstəliyə, şaxtalara və quraqlığa dayanıqlığını artırır. Bu baxımdan səpindən qabaq şum altına fiziki çəkiddə hektara 120-140 kq ammoniy gübrəsinin verilməsi olduqca vacibdir.

Hazırda respublikada dənli bitkilərin əsas hissəsini intensiv sortlar təşkil edir. Bu sortların qida maddələrinə yüksək dərəcədə tələbkar olduğunu nəzərə alaraq gübrə normalarını nizamlamaq sən dərəcədə vacibdir. Həmin sortlar əkilən sahələrə erkən yazda torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq hər hektara fiziki çəkiddə 250-300 kq ammoniy şorası, yaxud 200 kq-a qədər karbomid verilməsi məsləhətdir. Azot gübrəsinin 15-20%-i səpindən qabaq, 60%-i erkən yazda, 20-25%-i isə bitkilərin boruya çıxma mərhələsində yemləmə şəklində verilməlidir.

Əgər payızda səpindən qabaq və ya səpində birgə mürəkkəb gübrələrin tərkibində azot gübrəsi verilməyibsə, onda erkən yazda bitkilərə əlavə gübrə şəklində mineral gübrələr verilməyə qədər onların qidaya tələbatını qismən də olsa ödəmək üçün gübrə normasının müəyyən hissəsini qışda vermək məsləhətdir. Yaz yemləmə gübrəsi taxılların boruya çıxma mərhələsindən qabaq, bitkilərin kollarında dövründə verilməlidir. Çünki bu zaman daxildə sünbül hələ formalaşmamışdır. Ona görə də qabaqcadan verilən yemləmə gübrəsi sünbüldə sünbülcüklərin sayını artırmaqla onun tam formalaşmasına şərait yaradır. Buna görə də gübrələrin verilmə müddətlərinə düzgün riayət etmək lazımdır.

Torpaqdan istifadə zamanı onun təbii münbitliyi aşağı düşməməlidir. Bunun üçün bitki-

lərin torpaqdan apardıqları qida maddələri müxtəlif formalarda torpağa qaytarılmalıdır ki, buna əkinçilikdə qida maddələrinin qaytarılması qanunu deyilir. Torpaqdan aparılan və torpağa qaytarılan qida maddələrinin nisbəti balans üsulu ilə müəyyən edilir. Qida maddələrinin balansını müsbət olduqda, torpağın təbii münbitliyinə xələl gəlmir.

Taxılçılar bilməlidirlər ki, əkin sahələrində yazda yaxın torpaq sıxılıb bərkirir. Bunun da nəticəsində bitkilərin köklərinə hava çətin keçir, torpaqda isə rütubətin daha çox buxarlanması şərait yaranır. Bunun qarşısını almaq üçün erkən yazda, əsasən də quraq dəmyə şəraitində bitkilərə yemləmə gübrəsi verildikdən sonra əkinləri səpinin köndələnə yüngül dişli mala ilə malalamaq lazımdır. Bu zaman əmələ gəlmiş xırda qaysaqlar dağıdılır, torpaqdan rütubətin buxarlanmasının qarşısı alınır, xırda əlaq cüvətləri məhv olur və kök sisteminin havalanması yaxşılaşır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, əkinlərə mala bitkilərin tam kolları mərhələsində çəkilməlidir.

Payızlıq dənli bitkilərdən yüksək məhsul götürülməsində mühüm şərtlərdən biri də suvarmadır. Torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq vegetasiya dövründə payızlıq taxıllara iki-dörd dəfə su verilməlidir. Qışı yağmurlu keçən illərdə torpaq-iqlim şəraitindən asılı olaraq fevralın üçüncü və yaxud martın birinci ongunluyunda birinci vegetasiya suvarmasına başlamaq məsləhət görülür.

Əgər səpindən sonra əkinlər suvarılmayıbsa və havalar quraq keçirsə, onda qış aylarında bitkilər mütləq suvarılmalıdır. Suvarma bölgələrində payızlıq taxıldan az məhsul götürülməsinin başlıca səbəblərindən biri də suvarmanın vaxtında aparılmamasıdır. Bilmək lazımdır ki, suvarmanın 8-10 gün gecikdirilməsi məhsulun 25-30% azalmasına səbəb olur. Suvarma erkən səpin aparılmış sahələrdə başlanmalı və qısa müddətdə qurtarmalıdır. Bəzi təsərrüfat rəhbərləri və mütəxəssisləri cüzi miqdarda yeni 15-20 mm yağıntı ilə kifayətlənərək suvarmanı dayandırırırlar. Göstərilən miqdarda yağmur hektarda 150-200 kubmetr suya bərabərdir. Taxıl isə bundan xeyli artıq miqdarda rütubət tələb edir. Deməli, yağıntılar az olanda suvarmanı davam etdirmək məhsuldarlığı artırmaq deməkdir. Ümumiyyətlə, vegetasiya dövründə torpaqda olan nəmliyin miqdarına nəzarət etməklə onun tarla rütubət tutumunun 70-75 faizində aşağı düşməsinə yol verilməməlidir.

Global istiləşmə ilə əlaqədar su çatışmazlığı nəzərə alınaraq suvarma suyundan qənaətlə istifadə olunmalıdır. Bunun üçün əkinçilikdə suvarma suyuna qənaətedici texnologiyalar tətbiq olunur. Dənli bitkilərdə tirəli səpin texnologiyasının tətbiqi nəticəsində suvarma suyuna 25-30 % qənaət olunur. Taxılçılıqda yağışyağdırma üsulundan istifadə bitkilərin suvarılmasının ən səmərəli forması hesab olunur. Suvarma suyu ilə birlikdə bitkilərə peyin şirəsi verilməsi yaxşı nəticələrə gətirib çıxarır. Bunu bir çox fermer təsərrüfatlarında sınaqdan keçirmişlər. Suvarmanın belə təşkilinə ciddi diqqət yetirilməlidir.

Alaqlar mədəni bitkilərin, o cümlədən payızlıq taxılların məhsuldarlığını məhdudlaşdıran amillərdən biridir. Alaqlar otları məhsuldarlığı aşağı salmaqla yanaşı məhsulun keyfiyyətini də pisləşdirir. Yazda taxıla qulluq işlərindən biri də alaqlara qarşı kimyəvi mübarizədir. Bu məqsədlə dövlət qeydiyyatından keçmiş kimyəvi preparatlardan istifadə edilməsi tövsiyə edilir. Hazırda birləpəli alaqlara (yabanı vələmir və s.) qarşı geniş istifadə olunan herbisidlərə əsasən Puma Super və Topik aiddir. Puma Super herbisidi hektara 0.6-0.8 litr, topik herbisidi isə hektara 0.40-0.50 litr hesabı ilə verilir. Bu herbisidlərin göstərilən miqdarı 250-300 litr suda həll edilərək yazda payızlıq buğdanın kollarında mərhələsində sahələrə çilənməlidir. Əks halda onun səmərəliliyi az olar.

Taxıl əkinlərində geniş yayılmış ikiləpəli alaqlara (adi turpəng, çöl gülülü, çöl qanqalı, çöl sarmaşığı və s.) qarşı 2.4-D herbisidinin amin duzu hektara 1.5-2.0 kq, Lintur 70 herbisidi 0.150-0.180 kq, Qran Star herbisidi 0.018-0.020 kq, Taystar herbisidi isə 0.01-0.05 kq hesabı ilə verilir. Fermer təsərrüfatında aparılan təcrübələr göstərir ki, Topik və Lintur herbisidlərinin qarışdırılaraq bir dəfəyə verilməsi iqtisadi cəhətdən daha səmərəlidir.

Əgər alaqların vurduğu ziyan iqtisadi ziyanlı hədd səviyyəsinə qalxmıdırsa onda herbisidlərin tətbiqi iqtisadi cəhətdən faydalı hesab oluna bilər. Vurulacaq ziyan sadəcə olaraq ziyanlı hədd səviyyəsində olacaqsas, onda herbisidlərin tətbiqinə ehtiyac qalmır. Ona görə də fermerlər alaqların vurduğu ziyanı qabaqcadan müşahidə edərək müəyyənləşdirdikdən sonra herbisidləri tətbiq edə bilərlər.

Respublikada taxıllara qış-yaz dövründə siçanabənzər gəmiricilər daha çox ziyan vururlar. Dəstə halında yaşayan bu gəmiricilər aran və dağətəyi rayonların hamısında geniş yayılmışdır. Bu məqsədlə avtol və ya bitki yağı qarışdırılmış 10%-li sink-fosfidlə zəhərlənmiş dəndən istifadə olunur. Hazırlanmış zəhərli dən mütləq sahədə əkilən sortun toxumundan olmalıdır ki, gələcəkdə sort qarışığına səbəb olmasın. Hər işçi yuvaya 0,5-1,0 qram hesabı ilə zəhərli dən qoyulur. Aldadıcı yemi bitkinin yaşıl, yumşaq hissələrindən hazırlamaq da olar. Onu topalar şəklində yığmağı və yüngülcə islatmağı lazım bilirlik. Nəm ot çəkisinin 6%-i qədər sink-fosfid götürülüb tozlanmalı və diqqətlə qarışdırılmalıdır. Çöl siçanları hazırlanmış belə aldadıcı yemi ilin istənilən vaxtlarında da yaxşı yeyir və məhv olurlar.

Fermer və digər kəndli təsərrüfatlarının rəhbərləri göstərilən aqrotexniki qulluq işlərini vaxtında və keyfiyyətlə yerinə yetirməklə yüksək taxıl məhsulunun əldə edilməsinə nail ola bilərlər.

Faiq XUDAYEV,
Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru,
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

Məzahir RZAYEV,
İnstitutun Davamlı Əkinçilik və
Bitki Diversifikasiyası şöbəsinin rəhbəri,
aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.